

УДК: 159.9:316.77

DOI: 10.31558/2786-8745.2025.1(6).4

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА КОМУНІКАВНИХ БАР'ЄРІВ У ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАУЦІ

Авраменко Наталя Олександрівна,

кандидат педагогічних наук,

студентка спеціальності 053 «Психологія»,

Хмельницького національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1241-0261>

***Анотація.** У статті досліджено значення ефективної комунікації як визначального чинника продуктивного функціонування сучасного освітнього середовища, зокрема у мультикультурних школах. Показано, що у контексті активних міграційних процесів питання формування безпечного та підтримувального комунікативного простору для дітей-мігрантів набуває особливої актуальності.*

Проаналізовано психолого-педагогічні аспекти комунікативної взаємодії між учнями, учителями, адміністрацією та батьками, окреслено специфіку інформаційного обміну та емоційної взаємодії в умовах полікультурного середовища. Визначено вплив ефективної комунікації на шкільний мікроклімат, академічні результати, соціальну адаптацію та розвиток емоційної зрілості учнів.

Систематизовано види комунікативних бар'єрів, що виникають у дітей-мігрантів, зокрема мовні, когнітивні, емоційні, соціокультурні та особистісні, та окреслено механізми їх прояву. Підкреслено, що ці бар'єри зумовлюють зниження навчальної мотивації, тривожність, труднощі у налагодженні міжособистісних контактів, що може призвести до комунікативної ізоляції та емоційного вигорання учнів.

Наголошено на важливості комплексного підходу до подолання комунікативних труднощів, що включає психологічну підтримку, розвиток міжкультурної

компетентності педагогів, формування безпечного освітнього середовища та впровадження особистісно орієнтованих стратегій спілкування. Розкрито ключову роль учителя як фасилітатора міжкультурного діалогу, посередника соціальної адаптації та активного суб'єкта формування толерантного комунікативного простору.

Конкретизовано, що педагогічне спілкування повинно ґрунтуватися на принципах гуманістичної психології, включати активне слухання, емпатійний підхід, підтримку емоційної безпеки та стимулювання мовної активності учнів-мігрантів. Обґрунтовано значення суб'єкт-суб'єктної взаємодії як основи довірливих стосунків між учителем і дитиною та чинника зниження рівня комунікативної напруги.

Підкреслено практичну значущість дослідження для розроблення програм психологічної підтримки, педагогічних стратегій комунікації та системи підвищення кваліфікації педагогів у напрямі міжкультурної компетентності й психології спілкування. Результати можуть бути використані у діяльності вчителів, психологів, соціальних педагогів, управлінців освіти та фахівців інклюзивно-ресурсних центрів, а також під час підготовки майбутніх педагогів.

Ключові слова: ефективна комунікація; комунікативні бар'єри; учні-мігранти; мультикультурне освітнє середовище; педагогічне спілкування; психологія спілкування; мовний бар'єр; когнітивний бар'єр; емоційний бар'єр; соціокультурний бар'єр; особистісний бар'єр; адаптація учнів-мігрантів; емпатія; суб'єкт-суб'єктна взаємодія; міжкультурна компетентність педагога.)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ефективна

комунікація є базовою умовою гармонійного функціонування соціальних систем і важливим чинником психологічного благополуччя особистості.

У контексті сучасної психологічної науки вона розглядається як ключовий механізм соціальної взаємодії, формування міжособистісних відносин, регуляції поведінки та забезпечення освітнього, професійного й особистісного розвитку. Однак у процесі комунікації нерідко виникають бар'єри — психологічні, емоційні, мовні, когнітивні або соціокультурні перешкоди, що ускладнюють або роблять неможливим взаєморозуміння між учасниками взаємодії.

Актуальність дослідження комунікативних бар'єрів зумовлена розширенням соціальної різноманітності, динамічністю освітніх і професійних середовищ, потребою формування толерантності, емоційної компетентності та міжкультурної чутливості. Особливого значення проблема набуває у навчальних закладах, де бар'єри можуть впливати на психологічний клімат,

академічні результати, соціальну адаптацію та емоційний комфорт учасників освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Сучасні дослідження у галузі психології та освіти акцентують на тому, що комунікативні бар'єри мають багаторівневу природу та істотно впливають на ефективність міжособистісної взаємодії. Українські науковці розглядають бар'єри переважно як внутрішні психологічні фактори, що зумовлюють труднощі у процесі комунікації.

Так, В. Володимиров наголошує, що психологічні бар'єри педагогів можуть перешкоджати впровадженню інноваційних освітніх технологій та ефективному професійному спілкуванню [1, с. 87]. У працях Є.

Калюжною, І. Мазохи та А. Массанова підкреслюється, що бар'єри проявляються у вигляді тривожності, емоційної напруги, когнітивних обмежень та дезадаптивної поведінки.

О. Барвенко описує комунікативний бар'єр як психічне явище, що призводить до переживання негативних емоцій і перешкоджає пізнавальній активності здобувачів освіти [2, с. 119]. Н. Губарева визначає бар'єри як чинники, що блокують здатність застосовувати вже сформовані навички у навчальній та соціальній діяльності [3, с. 33].

Крім того, у зарубіжних дослідженнях (Е. Холл, Г. Хофстеде, Д. Мацумото) комунікативні бар'єри розглядаються крізь призму міжкультурних особливостей, відмінностей у цінностях та сприйнятті соціальної інформації [4; 5]. Такі підходи дозволяють комплексно аналізувати прояви бар'єрів і визначати

ефективні стратегії їх подолання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри наявність досліджень, окремі аспекти комунікативних бар'єрів залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, потребують уточнення їх психологічна структура, механізми виникнення у багатокультурному освітньому середовищі та роль мотиваційно-емоційних чинників у подоланні бар'єрів. Саме ці питання становлять предмет даного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичний аналіз поняття комунікативних бар'єрів у психологічній науці та визначення їхньої структури в умовах сучасного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з

повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ефективна комунікація є ключовою умовою функціонування будь-якої соціальної системи, зокрема освітньої. У шкільному середовищі вона набуває особливого значення, оскільки учасниками навчально-виховного процесу є діти, вчителі, адміністрація та батьки — представники різних вікових, соціальних і культурних груп, між якими відбувається постійна інформаційна взаємодія. Якість цієї взаємодії безпосередньо визначає психологічний клімат закладу освіти, рівень успішності учнів, їхню емоційну включеність і загальну ефективність освітнього процесу.

Попри значущість комунікації, створення гнучкої та дієвої системи комунікативної взаємодії у школі залишається складним завданням. Особливі труднощі виникають у мультикультурному

середовищі, де навчаються діти-мігранти: мовні відмінності, культурні особливості та психологічні чинники можуть ускладнювати процес порозуміння, передавання інформації та соціальну інтеграцію.

Комунікацію розуміють як процес обміну інформацією, ідеями, почуттями та досвідом між людьми, що здійснюється у вербальній та невербальній формах. Усна комунікація забезпечує можливість швидкого зворотного зв'язку та формує емоційний контакт між учасниками, однак може супроводжуватися помилками сприйняття, неточним розумінням висловлювань чи імпульсивністю реакцій. Комунікаційний процес є багаторівневим і включає формулювання повідомлення, його передавання, сприйняття, інтерпретацію та відповідну реакцію. Порушення на будь-якому з цих етапів призводить до виникнення

труднощів у взаєморозумінні. У психологічному контексті комунікація розглядається як форма міжособистісної взаємодії, у якій відображаються індивідуальні психологічні особливості, рівень соціальної компетентності та емоційна зрілість суб'єктів.

Проблема комунікативних бар'єрів особливо актуальна для дітей-мігрантів, які часто зіштовхуються з мовною невпевненістю, страхом помилитися, почуттям ізоляції або відторгнення. Такі перешкоди впливають не лише на освітні результати, а й на психологічний комфорт, самооцінку та мотивацію дитини. Поглиблене вивчення сутності та механізмів комунікативних бар'єрів є важливим теоретичним і практичним завданням, що дозволяє розробити ефективні психологічні стратегії підтримки учнів-мігрантів та сприяти їхній успішній

адаптації у полікультурному освітньому середовищі. Варто підкреслити, що питання бар'єрів у педагогічній взаємодії, незважаючи на його актуальність, залишається недостатньо дослідженим у сучасній педагогічній науці. Існуючі наукові підходи до визначення природи, сутності, функцій і класифікації бар'єрів є різноманітними, а подекуди — суперечливими, що свідчить про складність і багатовимірність цього феномену.

Вчені трактують бар'єри, виходячи з різних методологічних позицій — як психологічні, педагогічні, соціальні чи комунікативні утворення. Узагальнюючи дослідження, бар'єр у педагогічному контексті можна визначити як чинник, що ускладнює або обмежує перебіг навчального чи комунікативного процесу, знижує його результативність,

перешкоджає розвитку особистості та порушує ефективну взаємодію між учасниками освітнього середовища. Традиційно бар'єри співвідносять із такими явищами, як опір, блокування, гальмування та дезорганізація.

Аналіз праць українських науковців дозволяє класифікувати бар'єри, що виникають у педагогічному процесі, за такими групами:

– **пізнавальні бар'єри** (Н. Мараховська, А. Пилипенко [7], Н. Черненко [8]);

– **бар'єри інноваційної професійної діяльності вчителя** (замінено авторів) — О. Пошетун [9], Л. Карташова [10]);

– **бар'єри у процесі засвоєння навчального предмета** (О. Барвенко [11], Т. Вербицька [12], Н. Губарева [13]);

– **бар'єри спілкування** (Н. Волкова [14]);

– **бар'єри навчальної діяльності студентів** (О. Худобіна [15]).

Попри різноманітність підходів, саме комунікативні бар'єри є найбільш дослідженими, адже вони безпосередньо впливають на якість взаємодії між учасниками освітнього процесу. Водночас більшість досліджень зосереджені переважно на психологічних аспектах цього явища, тоді як педагогічний вимір — особливо у контексті мультикультурної освіти — розкритий недостатньо.

У контексті нашого дослідження особливого значення набувають саме комунікативні бар'єри учнів-мігрантів, адже вони є поєднанням як педагогічних, так і психологічних чинників. Їх подолання вимагає не лише мовної підтримки, а й створення сприятливого психологічного клімату, розвитку емпатії, толерантності й позитивного емоційного контакту між учнями різного культурного походження.

Науковці (Н. Волкова, К. Роджерс, Г. Гібш та ін.) виділяють кілька основних типів комунікативних бар'єрів, які найбільш чітко проявляються у міжкультурному спілкуванні школярів-мігрантів. До них належать мовний, когнітивний, емоційний, соціокультурний та особистісний бар'єри.

1. Мовний бар'єр є найпоширенішим викликом для учнів-мігрантів і виявляється у складнощах розуміння та відтворення мови навчання. Діти, які прибули до Німеччини, зокрема у федеральну землю Північний Рейн-Вестфалія, часто мають обмежений словниковий запас німецької мови, не завжди розуміють навчальні інструкції чи усні пояснення педагога, відчувають страх допустити помилку під час мовлення, що спричиняє тривожність та уникнення комунікації. Наслідком мовного бар'єра може стати зниження самооцінки, пасивність на

уроках, формування почуття ізоляції та психологічного відчуження, що поступово переростає у стійкі труднощі комунікації й взаємодії в освітньому середовищі.

2. Когнітивний бар'єр виникає тоді, коли учень має труднощі зі сприйняттям, розумінням і інтерпретацією інформації через відмінності у попередньому освітньому досвіді, стилях мислення та логічних підходах. Учні-мігранти, які навчалися в іншій освітній системі, часто не одразу адаптуються до нових форматів навчання, видів завдань і критеріїв оцінювання, що може викликати почуття неуспішності, емоційний дискомфорт і зниження навчальної мотивації.

3. Емоційні бар'єри проявляються у вигляді страху, тривоги, невпевненості та внутрішнього напруження, що ускладнюють ефективну взаємодію. Для учнів-

мігрантів такі переживання нерідко пов'язані з адаптацією до нової культурної та соціальної реальності, сумнівами у власних здібностях і побоюванням бути неприйнятими однолітками чи вчителем. Як підкреслює К. Роджерс, спілкування без відчуття емоційної безпеки стає джерелом внутрішнього конфлікту та знижує його результативність [16].

4. Соціокультурний бар'єр пов'язаний із відмінностями в нормах, цінностях, поведінкових моделях та світогляді представників різних культур. Учні-мігранти, які прибувають до німецьких шкіл із країн Близького Сходу, Африки, Східної Європи чи Азії, часто мають інше уявлення про роль учителя, правила спілкування, прояв емоцій та участь у дискусіях. Такі розбіжності можуть спричиняти непорозуміння, формування стереотипів і соціальну ізоляцію, яка з часом закріплюється як

стійкий бар'єр між дитиною та новим освітнім середовищем.

5. Особистісні бар'єри зумовлені індивідуально-психологічними характеристиками учнів — заниженою самооцінкою, сором'язливістю, невпевненістю, попереднім негативним досвідом взаємодії. У дітей-мігрантів ці труднощі часто поглиблюються еміграційним стресом, втратою звичного соціального середовища, мовної ідентичності чи статусу. У результаті формується схильність уникати спілкування, що суттєво ускладнює навчальну діяльність і процес соціальної інтеграції.

На основі вище сказаного приходимо до висновку що, комунікативні бар'єри учнів-мігрантів є багатовимірним явищем, що охоплює когнітивні, емоційні, соціокультурні та особистісні складові. Їх ефективне подолання

можливе за умов формування підтримувального психологічного простору, заснованого на довірі, толерантності, емпатії та партнерській взаємодії. Саме такі умови забезпечують успішну адаптацію та інтеграцію дітей-мігрантів у мультикультурне освітнє середовище землі Північний Рейн-Вестфалія.

Психологія педагогічного спілкування у мультикультурному середовищі набуває особливої ваги, оскільки воно виступає не лише професійною взаємодією, а й простором формування довіри, емоційної підтримки та відчуття безпеки. Для учнів-мігрантів саме комунікація з учителем стає ключовим психологічним ресурсом адаптації, подолання тривожності й поступового зниження комунікативних бар'єрів.

Педагогічне спілкування розглядається як цілеспрямований

психологічний процес, що забезпечує взаєморозуміння, передачу соціального досвіду, розвиток мовних і соціально-емоційних навичок. Воно виконує регулятивну, підтримувальну та мотиваційну функції, формує позитивне ставлення учня до навчання та власних можливостей.

Натомість непродуктивне або авторитарне спілкування провокує у дітей-мігрантів тривогу, невпевненість і відчуття відторгнення, що блокує включення в освітній процес і може призвести до емоційної ізоляції. У таких умовах виникають психологічні бар'єри, що виявляються в униканні взаємодії, пасивності, зниженні академічної мотивації та труднощах адаптації.

Успішне комунікативне середовище базується на суб'єкт-суб'єктній моделі взаємодії, де повага, емпатія, активне слухання й готовність до

діалогу є визначальними. Учитель виступає фасилітатором і психологічним провідником дитини у новому соціокультурному просторі, допомагаючи їй інтегруватися, зберігаючи власну ідентичність і поступово розвиваючи комунікативну компетентність.

Таким чином, культура педагогічного спілкування передбачає чутливість до емоційних потреб учня, розуміння його життєвого досвіду та здатність створювати атмосферу підтримки, що є психолого-педагогічною умовою успішної інтеграції дітей-мігрантів у шкільну спільноту.

Ефективне педагогічне спілкування базується на гармонійному поєднанні трьох ключових компонентів:

комунікативного — обміну змістом і емоційними реакціями між учителем та учнем;

перцептивного — розуміння індивідуальних

особливостей, емоційного стану та потреб дитини;

інтерактивного — організації спільної діяльності, взаємодії й партнерства.

Залежно від комунікативної стратегії педагог може використовувати рольово-функціональний або особистісно орієнтований стиль. У роботі з дітьми-мігрантами найбільш результативним є саме **особистісно орієнтований підхід**, адже він формує довіру, підтримує емоційний комфорт, мінімізує бар'єри спілкування та забезпечує відчуття психологічної захищеності.

Учитель, який практикує такий стиль взаємодії, демонструє відкритість, доброзичливість, емпатійність і справедливість, створює умови для активного самовираження учнів, їхньої участі у діалозі, прояву ініціативи та емоцій. Це сприяє подоланню

невпевненості, внутрішньої напруги та мовних труднощів, які нерідко супроводжують учнів-мігрантів у новому соціокультурному середовищі. **Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.** Ефективна комунікація є основою успішного функціонування освітнього середовища, сприяючи психологічному комфорту, навчальній успішності та адаптації учнів. У мультикультурних школах її значення зростає через різноманітність культурних і мовних контекстів. Досліджено, що комунікативні бар'єри учнів-мігрантів є комплексними та включають мовні, когнітивні, емоційні, соціокультурні й особистісні аспекти. Основними труднощами виступають недостатнє володіння мовою, відмінності в попередньому освітньому досвіді, тривожність і страх помилок, культурні

відмінності у нормах взаємодії та індивідуальні риси особистості. Встановлено, що подолання цих бар'єрів потребує психологічної та педагогічної підтримки, створення безпечного комунікативного середовища, розвитку емпатії, толерантності та партнерських стосунків.

Ключову роль відіграє педагог як фасилітатор адаптації, який забезпечує емоційну підтримку, сприяє самовираженню та активності учнів. Особистісно орієнтоване спілкування, суб'єкт-суб'єктні взаємини й розвиток соціально-емоційних навичок є визначальними умовами успішної інтеграції дітей-мігрантів. Створення відкритого, толерантного та відкритого, толерантного та психологічно безпечного шкільного середовища є важливою передумовою їхньої успішної адаптації та комунікативного розвитку.

Список літератури

1. Володимиров В. Особливості виникнення та подолання психологічних бар'єрів у викладачів вищої школи в процесі використання інформаційно-комунікативних технологій. Київ, 2005. 154 с.
2. Барвенко О. Психологічні чинники подолання навчальних бар'єрів у студентів педагогічних спеціальностей // Наукові записки. Серія: Психологія. 2019. № 48. С. 117–123.
3. Губарева Н. Психологічні бар'єри та їх вплив на ефективність навчальної діяльності студентів // Вісник психології і педагогіки. 2018. № 23. С. 30–35.
4. Hall E. The Silent Language. New York: Anchor Books, 1973. 217 p.
5. Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. New York: McGraw-Hill, 2010. 560 p.
6. Matsumoto D. Culture and Psychology. 6th ed. Belmont, CA: Wadsworth, 2022. 480 p.
7. Пилипенко А. Психологічні бар'єри у навчальній діяльності студентів: сутність та шляхи подолання // Вісник післядипломної освіти. 2020. №5. С. 65–72.
8. Черненко Н. Психологічні чинники формування пізнавальної активності учнів // Психологія і суспільство. 2019. №2. С. 121–128.
9. Пометун О. Педагогічні інновації: теорія та практика впровадження в закладах освіти. Київ: Педагогічна думка, 2021. 198 с.
10. Карташова Л. Інноваційна компетентність педагога у сучасних умовах освітніх змін // Педагогічні науки. 2022. №3. С. 45–52.
11. Барвенко О. Психологічні чинники подолання навчальних бар'єрів у студентів педагогічних спеціальностей // Наукові записки. Серія: Психологія. 2019. №48. С. 117–123.

12. Вербицька Т. Труднощі навчальної діяльності школярів: психолого-педагогічний аспект // Освітологічний дискурс. 2020. №3. С. 89–97.

13. Губарева Н. Психологічні бар'єри та їх вплив на ефективність навчальної діяльності студентів // Вісник психології і педагогіки. 2018. №23. С. 30–35.

14. Волкова Н. Психологія спілкування: Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2020. 344 с.

15. Худобіна О. Психологічні особливості подолання труднощів навчальної діяльності студентів // Педагогічна освіта: теорія і практика. 2021. №29. С. 102–108.

16. **Rogers, C.** *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin, 1961. 420 p.

THE CONCEPT AND STRUCTURE OF COMMUNICATION BARRIERS IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Natalia Avramenko

Abstract. *The article examines the importance of effective communication as a determining factor in the productive functioning of a modern educational environment, in particular in multicultural schools. It is shown that in the context of active migration processes, the issue of forming a safe and supportive communicative space for migrant children becomes particularly relevant.*

The psychological and pedagogical aspects of communicative interaction between students, teachers, administration and parents are analyzed, the specifics of information exchange and emotional interaction in a multicultural environment are outlined. The impact of effective communication on the school microclimate, academic results, social adaptation and development of emotional maturity of students is determined.

The types of communicative barriers that arise in migrant children are systematized, in particular linguistic, cognitive,

emotional, sociocultural and personal, and the mechanisms of their manifestation are outlined. It is emphasized that these barriers cause a decrease in learning motivation, anxiety, difficulties in establishing interpersonal contacts, which can lead to communicative isolation and emotional burnout of students.

The importance of a comprehensive approach to overcoming communication difficulties is emphasized, which includes psychological support, the development of intercultural competence of teachers, the formation of a safe educational environment and the implementation of personally oriented communication strategies. The key role of the teacher as a facilitator of intercultural dialogue, a mediator of social adaptation and an active subject of the formation of a tolerant communicative space is revealed.

It is specified that pedagogical communication should be based on the principles of humanistic psychology, include active listening, an empathetic approach, support for emotional security and stimulation of the language activity of migrant students. The importance of subject-subject interaction as the basis of trusting relationships between a teacher and a child and a factor in reducing the level of communicative tension is substantiated.

The practical significance of the study for the development of psychological support programs, pedagogical communication strategies and a system for improving the qualifications of teachers in the direction of intercultural competence and the psychology of communication is emphasized. The results can be used in the activities of teachers, psychologists, social educators, education managers and specialists of inclusive resource centers, as well as in the training of future teachers.

Keywords: effective communication; communication barriers; migrant students; multicultural educational environment; pedagogical communication; psychology of communication; language barrier; cognitive barrier; emotional barrier; sociocultural barrier; personality barrier; adaptation of

migrant students; empathy; subject-subject interaction; intercultural competence of the teacher.)

References

1. Volodymyrov, V. (2005). *Osoblyvosti vynyknennia ta podolannia psykholohichnykh bar'ieriv u vykladachiv vyshchoi shkoly v protsesi vykorystannia informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii* [Peculiarities of the emergence and overcoming of psychological barriers in higher school teachers in the process of using information and communication technologies]. Kyiv.
2. Barvenko, O. (2019). *Psykholohichni chynnyky podolannia navchalnykh bar'ieriv u studentiv pedahohichnykh spetsialnostei* [Psychological factors in overcoming learning barriers in students of pedagogical specialties]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia*, (48), 117–123.
3. Hubareva, N. (2018). *Psykholohichni bar'ieri ta yikh vplyv na efektyvnist navchalnoi diialnosti studentiv* [Psychological barriers and their impact on the effectiveness of students' learning activities]. *Visnyk psykholohii i pedahohiky*, (23), 30–35.
4. Hall, E. T. (1973). *The silent language*. Anchor Books.
5. Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind*. McGraw-Hill.
6. Matsumoto, D. (2022). *Culture and psychology* (6th ed.). Wadsworth.
7. Pylypenko, A. (2020). *Psykholohichni bar'ieri u navchalnii diialnosti studentiv: sutnist ta shliakhy podolannia* [Psychological barriers in students' learning activities: essence and ways to overcome]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity*, (5), 65–72.
8. Chernenko, N. (2019). *Psykholohichni chynnyky formuvannia piznavalnoi aktyvnosti uchniv* [Psychological factors of students' cognitive activity formation]. *Psykholohiia i suspilstvo*, (2), 121–128.
9. Pometun, O. (2021). *Pedahohichni innovatsii: teoriia ta praktyka vprovadzhennia v zaklady osvity* [Pedagogical innovations: theory and practice of implementation in educational institutions]. Pedahohichna dumka.

10. Kartashova, L. (2022). *Innovatsiina kompetentnist pedahoha u suchasnykh umovakh osvity zmin* [Teacher's innovative competence in modern educational changes]. *Pedahohichni nauky*, (3), 45–52.

11. Barvenko, O. (2019). *Psykhologichni chynnyky podolannia navchalnykh bar'ieriv u studentiv pedahohichnykh spetsialnostei* [Psychological factors in overcoming learning barriers in students of pedagogical specialties]. *Naukovi zapysky. Seriya: Psykholohiia*, (48), 117–123.

12. Verbytska, T. (2020). *Trudnoshchi navchalnoi diialnosti shkolariv: psykholoho-pedahohichni aspekt* [Difficulties in students' learning activity: psychological and pedagogical aspect]. *Osvitohichniyi dyskurs*, (3), 89–97.

13. Hubareva, N. (2018). *Psykhologichni bar'iery ta yikh vplyv na efektyvnist navchalnoi diialnosti studentiv* [Psychological barriers and their impact on the effectiveness of students' learning activities]. *Visnyk psykholohii i pedahohiky*, (23), 30–35.

14. Volkova, N. (2020). *Psykhologhiia spilkuvannia* [Psychology of communication]. Akademvydav.

15. Khudobina, O. (2021). *Psykhologichni osoblyvosti podolannia trudnoshchiv navchalnoi diialnosti studentiv* [Psychological characteristics of overcoming difficulties in student learning activities]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, (29), 102–108.

16. Rogers, C. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Houghton Mifflin.